

BOSHLANG'ICH SINFLARDA “SIFAT” SO'Z TURKUMI USTIDA ISHLASHNING MAZMUNI

Kuralova M.A.

magistr.

Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: *Maqolada boshlang'ich sinflarda “Sifat” so'z turkumi yuzasidan dastlabki grammatik tushunchalarni shakllantirish bo'yicha mulohazalar bildirilgan.*

Kalit so'zlar: *savod o'rgatish davri, grammatik tushuncha, sifat so'z turkumi, til birliklari.*

THE CONTENT OF WORKING ON THE PHRASE "ADJECTIVE" IN PRIMARY GRADES

Abstract: *In the article, comments on the formation of initial grammatical concepts regarding the phrase "Adjective" in elementary grades are presented.*

Key words: *period of literacy training, grammatical concept, adjective vocabulary, language units.*

СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ НАД ФРАЗОЙ «ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ» В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Абстрактный: *В статье представлены комментарии по формированию начальных грамматических понятий относительно словосочетания «Прилагательное» в младших классах.*

Ключевые слова: *период обучения грамоте, грамматическая концепция, адъективная лексика, языковые единицы.*

Boshlang'ich sinflarda sifat turkumini o'rganish tizimi o'quv materialini leksik va grammatik tomondan izchillik bilan boyitib, murakkablashtirib borishni ko'zda tutadi. O'quvchilar savod o'rgatish davridan boshlab, to 4-sinfga qadar belgi bildiruvchi so'zlarning — sifatning leksik va grammatik ma'nolarini boshlang'ich sinf ona tili dasturi hajmida o'rganadilar. Savod o'rgatish davrida belgi bildirgan so'zlarning ma'nolarini o'qituvchining “Mazasi qanday olma? Rangi qanday olma? Hajmi qanday olma?” kabi savollari asosida kuzatish orqali amaliy bilib boradilar.

Ona tili va o'qish darslarida o'quvchilar nutqi yangi-yangi sifatlar bilan boyitiladi, ularga oldindan ma'lum bo'lgan sifatlarning ma'nosiga aniqlik kiritiladi. Sifatlar bolalar nutqini va tasavvurini boyitishga xizmat qiladi. Sifatlar narsa va hodisalarni aniq tasvirlash, ifodalash imkonini beradi. Bu imkoniyatdan foydalanib, ijodiy matn tuzishga o'g'atish o'quvchilarning fikrini aniqlashtiradi, nutqining ta'sirchanligini oshiradi.

Sifatni o'rgatishda yana rangli rasmlardan foydalanish juda katta samara beradi. Rasm bolalar sezgisiga ta'sir etib, uning hayot tajribasida hali uchramagan tomonlarini ochadi, ularga tanish bo'lgan hodisalarni chuqur anglashga ham yordam beradi.

Masalan, tabiat tasvirlangan rangli rasm o'quvchilar diqqatiga havola etilib, quyidagich topshiriq beriladi:

1. Rasmda rassom qaysi ranglardan foydalangan? Daftaringizga "Ranglar" deb ikki nuqta qo'ying va ranglarni ifodalovchi so'zlarni yozing

2. Osmon qanday tasvirlangan? Uni tasvirlovchi so'zlarni "osmon" so'zi bilan birga qo'llab yozing.

3. Tog' qanday tasvirlangan? Uni tasvirlovchi so'zlarni "tog'" so'zi bilan birga qo'llab yozing.

4. Rasmda qaysi hayvonni ko'ryapsiz? Hayvonning sifatlarini uning nomi bilan birga yozing.

5. Daraxtlarni kuzating. Unda nimani sezyapsiz? Shamolning xususiyatlarini qaysi so'zlar bilan ifodalash mumkin? kabi topshiriqlar berilsa, bolalar ko'rsatilgan rasmlar asosida sifatlar to'plamini yaratadi. Masalan,

1- topshiriq asosida o'quvchilar quyidagi sifatlar to'plamini yaratishi mumkin. Ranglar: oppoq, ko'k, ko'm-ko'k, jigar rang, sariq, sap-sariq, qizg'ish, qora, yashil.

2- topshiriq asosida esa: Tiniq osmon, bulutli osmon, ko'm-kok osmon, musaffo osmon, qora bulutli osmon, oq bulutli osmon, tinch osmon.

3- topshiriq: Baland tog', qorli tog', archali tog', qoyali tog', qorsiz tog', cho'qqili tog'.

4- topshiriq: Yirtqich ayiq, qo'ng'ir ayiq, beso'naqay ayiq, oq ayiq, beozor ayiq, masxaraboz ayiq va nihoyat,

5- topshiriq asosida: Yoqimli shamol, sovuq shamol, qattiq shamol, mayin shamol, iliq shamol, tonggi shamol, kechki shamol, tog' shamoli.

Bir so'z asosida bir necha sifatli birikmalar tuzdirish o'quvchilar so'z boyligining qay darajada ekanligini ko'rsatib beradi.

Ular tuzgan birikmalar asosida "Sifat - so'z turkumi" tushuntiriladi:

– Rasm asosida to'plagan rang bildiruvchi so'zlarni qanday so'zlar degan edik?

– Osmon, tog', shamol, ayiq so'zlari qaysi turkumga kiradi?

– Shu so'zlar orqali oldingi so'zlarga so'roq bering. Ular 1-2-sinflarda qanday so'zlar deb o'rganilgan?

– Belgi bildirgan so'zlarni bir so'z bilan nima deb nomlash mumkin?

Bu savollar o'quvchilarni muammoli vaziyatga soladi va ularda muammoni hal qiliishga qiziqish uyg'otadi va intilishni yuzaga keltiradi.

Asosiysi, o'quvchilar mustaqil va amaliy izlanadilar. Til birliklarini o'zlari qidiradilar, topadilar va o'zlashtiradilar.

Natijada, "Sifatlar nimaning belgisini bildiradi? Shuning uchun ular qaysi so'zlar bilan bog'lanib keladi?" kabi savollarga bemalol javob beradilar.

Ular tushunchalarini yanada aniqlash maqsadida ta'limiy o'yinlar tashkil qilinadi. O'qituvchi narsalar sifatini aytadi, o'quvchilar uning nima ekanini topadilar. Masalan, qizil, nordon, mayda, dumaloq, po'sti qalin. (Anor)

Yoki: tukli, yumshoq, suvli, shirin, dumaloq (Shaftoli).

O'quvchilarga anor va shaftoli so'zlarini uning belgisini bildirgan so'zlar bilan birga birikma tarzida yozishlari topshiriq qilib beriladi.

So'ng sifatlarini o'zi boglanib kelgan otlar bilan yozadilar.

O'quvchilar matn yaratishga bosqichma-bosqich: so'z ustida ishlash, gap va uning mantiqiy bog'lanishi ustida ishlash, og'zaki hikoya tuzish va uni yozma shakllantirish tarzida maxsus tayyorlab boriladi.

Sifat turkumini, umuman, so'z turkumlarini o'rganish jarayonida asosiy maqsad o'quvchi lug'at zahirasini boyitish va so'zdan nutq jarayonida amaliy foydalana bilish ko'nikmasini hosil qilish bo'lmog'i kerak.

Predmetni aniq tasvirlash uchun uning belgisini bildiradigan so'zlardan foydalanilgani tushuntiriladi. Bu darslarda ko'rgazma vositalar, ya'ni predmetlar, narsalarning rasmlari syujetlari rasmlaridan keng foydalaniladi.

1. O'quvchilar qanday?, qanaqa? so'roqlariga javob bo'lgan predmet belgisini bildirgan so'zlarni o'zlashtirishlari uchun mashqlarning quyidagi turlari samarali hisoblanadi:

a) so'roq yordamida predmetning belgisini bildiradigan so'zlarni tanlash;

b) aralash berilgan so'zlardan gap tuzish;

d) matndagi kim? yoki nima? so'rog'iga javob bo'lgan so'zni tanlab, so'z birikmasini topib, aytish va yozish;

e) tayanch so'zlar va rasm asosida gap va hikoyalar tuzish.

2. Bunda asosan ikki vazifa: "sifat" tushunchasini shakllantirish hamda o'quvchilar nutqini yangi sifatlar bilan boyitib borish fikrini aniq ifodalash uchun

mazmunga mos sifatlardan nutqdan o`rinli foydalanish ko`nikmasini o`stirish hal etiladi.

“Sifat” tushunchasini shakllantirish o`quvchilarning “predmet belgisi” degan umumlashtirilgan turni o`zlashtirilgan darajaga bevosita bog`liq. Shu maqsadda rang, maza, shakl-hajm, xil, xususiyatni bildirgan so`zlar guruhlanadi va shu so`zlarning xususiyatlari umumlashtiriladi. Sifatning leksik ma`nosi bilan birga uning xususiyatli grammatik xususiyatlari ham qayd etiladi. Sifatlarning xususiyatlarini umumlashtirish asosida o`quvchilar uning so`z turkumi sifatidagi o`ziga xos ko`rsatkichlarini ajratadilar.

a) predmet belgisini bildiradi;

b) qanday? yoki qanaqa? so`rog`iga javob bo`ladi;

d) gapda otga bog`lanib, shu ot bilan so`z birikmasi hosil qiladi. Ikkinchi darajali bo`lak vazifasida keladi.

O`quvchilarning sifatning leksik ma`nosi haqidagi tushunchalarini chuqurlashtirish va predmetni har tomonlama ta`mirlash malakasini o`stirish uchun:

1. Berilgan predmetning rangi, mazasi, shakli, xususiyatini ifodalaydigan sifatlarni tanlash va yozish: Qanday shaftoli? Shirin, suvli, tuksiz shaftoli. Qanday bino? Baland, g`ishtli, chiroyli bino.

2. Berilgan belgilariga qarab qaysi hayvon ekanini aniqlash: tikonli, kichkina, foydali... (tipratikon) ehtiyotkor, ayyor, yovvoyi... (tulki).

3. Predmetning belgisiga qarab topishmoqlarning javobini ayting kabi mashqlardan foydalanish mumkin.

Sifatning nutqimizdagi fikrini aniq va tushunarli ifodalashdagi rolini puxta o`zlashtirishga erishish uchun sinonim va antonim sifatlarni ustda ishlash, o`qish darolarida sifatning o`z va ko`chma ma`noda ishlatilishini kuzatish maqsadga muvofiq. Sifatni o`rganish jarayonida so`z yasashga oid mashqlarni muntazam o`tkazib borish o`quvchilarda u yoki bu so`z turkumini yasash uchun so`z yasovchi qo`shimchalardan ongli ravishda foydalanish malakasini shakllantiradi.

Sifat haqidagi bilimlarni takomillashtirish, og`zaki va yozma nutqda sifatlardan aniq, o`rinli foydalanish ko`nikmasini o`stirish bilan bog`liq holda –roq qo`shimchalasi bilan bog`liq holda qo`llangan sifatlarni va ko`m-ko`k, yam-yashil kabi sifatlarni to`g`ri yechish malakasi shakllantiriladi. So`z mazmuni shu vazifalarni bajarishga qarab belgilanadi va o`quvchilarning nutqini o`stirishga qaratiladi.²¹

Nazariy ma`lumotlarga asoslanib: matnda berilgan otlarning belgilarini ifodalaydigan sifatlarni tanlab qo`yish, gapda sifat bog`langan otni, ya`ni so`z

²¹K.Qosimova va boshq. Ona tili o`qitish metodikasi. Toshkent-2009. 145-bet.

birikmasini aniqlab yozish, otga mos sifatlar tanlab predmetni tasvirlash, berilgan sifatlar yoki soʻz birikmasi bilan gap tuzish kabi mashqlardan foydalaniladi.

Mashq materialini tanlashda -roq qoʻshimchasi bilan qoʻllangan yaxshiroq, aqlliyoq kabi, shuningdek, tip-tiniq, sap-sariq kabi sifatlar koʻproq boʻlishiga eʼtibor beriladi.

Oʻquvchilarning mustaqilligi osha borgani sayin, mashq topshiriqlari ham asta-sekin murakblashtira boriladi. Shunday qilib, sifatni oʻzlashtirishda uni ot bilan oʻzaro bogʻliq holda oʻrganishga asoslanadi.

Sifat soʻz turkumi ustida ishlashda qoʻllaniladigan taʼlimiy vositalar.

Shu paytga qadar umumtaʼlim maktablarida ona tili dasturlarida barcha tillar, shu jumladan, oʻzbek tili rus tilini oʻrganishdagi tamoyil, yaʼni rus tilini qolipga solingan tizim grammatikani oʻrganishdan iborat edi.

Ona tili darslariga qoʻyilayotgan hozirgi talab aniqrogʻi “Taʼlim toʻgʻrisida”gi qonunda hamda “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” talablariga koʻra umumtaʼlim maktabida oʻrganilayotgan fanlarning barchasi oʻquvchilarning ijodiy qobiliyatlarini oʻstirishga, shuningdek ularning mantiqiy fikrlash doirasini kengaytirishga xizmat qilish zarur. Shu talabdan kelib chiqib yangi yaratilgan dastur va darsliklarda asosiy eʼtibor maʼnoga qaratilib, har bir turkumiga oid soʻzlar maʼno jihatidan kelib chiqib biz ona tili darsligidagi sifatlarning asosiy maʼno guruhleri haqida fikr yuritmoqchimiz. Bunda mualliflar soʻzlarning semantik guruhlariga katta eʼtibor berganlar va barcha soʻz turkumlari boʻyicha tizimlarning simantik guruhlerini batafsil yoritganlar. Jumladan: sifat turkumiga xos soʻzlar quyidagicha maʼno guruhlariga boʻlingan:

1. Rang-tusni bildiruvchi sifatlar: qoʻngʻir, och qizil, yashil, koʻk. Masalan: Kamolaning uyida qoʻngʻir quyonchalari bor, lekin quyonchalarining onasi kulrang.

2. Taʼm-maza sifatlari: shirin, achchiqroq, bemaza. Masalan: Yangi yilda bir-biridan shirin pishiriqlar pishiramiz.

3. Xususiyat bildiruvchi sifatlar: sodda, quvnoq, shoʻx, aqlli. Masalan: Zumrad va Qimmat ertagidagi Zumrad aqlli qiz boʻlgani uchun barchaga birdek yoqadi.

4. Holat bildiruvchi sifatlar: xursand, xoʻl, issiq. Masalan: Bola xursandligidan boshi koʻkka yetdi.

Predmetni aniq tasvirlash uchun uning belgisini bildiradigan soʻzlardan foydalanilgani tushuntiriladi. Bu darslarda koʻrgazma vositalar, yaʼni predmetlar, narsalarning rasmlari syujetlari rasmlaridan keng foydalaniladi.

